

СЕКЦІЯ 4 МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ: ВЗАЄМОВПЛИВ DECENTRALIZATION IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION: MUTUAL INFLUENCE

У статті теоретично узагальнено вплив процесів діджиталізації на перебіг реформи децентралізації в Україні. У процесі вивчення наукових джерел, аналізу та систематизації отриманих даних вдалось визначити основні аспекти взаємовпливу цих процесів, наявні в цій сфері проблеми, надати низку рекомендацій стосовно їх потенційного вирішення. У процесі дослідження даної теми було визначено, що процес діджиталізації може зумовити значне посилення результатів реформи децентралізації влади, скоротити наявний розрив у процесі комунікації між центральною владою й об'єднаними територіальними громадами завдяки впровадженню новітніх технологій у сфері надання адміністративних послуг, стимулювати інноваційний і економічний розвиток регіонів, привернувши увагу бізнесу та потенційних інвесторів.

Проте технічний розвиток, у свою чергу, стикається з низкою труднощів. Крім недостатньої фінансової та технічної бази, особливої уваги потребує питання кадрового забезпечення. Ефективне впровадження діджиталізації зумовлює необхідність розвитку нових компетенцій, які нині, на жаль, наявні лише в малого відсотка фахівців.

Отже, нині ми можемо говорити про наявність значних перспектив для розвитку регіонів, місцевого самоврядування та розвантаження центральних органів влади, що можливе за умови корегування низки недоліків сучасної системи.

Це обґрунтовує актуальність наукового дослідження даної тематики та розроблення детальної стратегії забезпечення необхідних умов для ефективного перебігу процесів діджиталізації, отже, успішного та результативного завершення реформи децентралізації влади. Розвиток регіонів сьогодні є одним із ключових питань для України, адже саме це, у перспективі, має стати основою для зростання економічного й інноваційного потенціалу держави, що є важливим чинником «безболісного» завершення процесу євроінтеграції та підвищення конкурентоспроможності країни на міжнародному рівні. Особливо актуалізується дане питання в контексті місцевих виборів 2020 року, які можуть стати каталізатором ґрунтовних змін на місцевому рівні.

Ключові слова: децентралізація, діджиталізація, місцеве самоврядування, державне

управління, адміністративні послуги, технології.

The article theoretically summarizes the impact of digitalization processes on the course of decentralization reform in Ukraine. In the process of studying scientific sources, analysis and systematization of the obtained data it was possible to identify the main aspects of the interaction of these processes, the existing problems in this area and provide a number of recommendations for their potential solution.

The study identified that the digitalization process could significantly strengthen the results of decentralization reform, reducing the existing gap in communication between the central government and OTG, through the introduction of new technologies in the provision of administrative services, and stimulate innovation and economic development of regions, attracting the attention of business and potential investors.

However, technical development, in turn, faces a number of difficulties. In addition to the insufficient financial and technical base, the issue of staffing needs special attention. Effective implementation of digitalization necessitates the development of new competencies, which, unfortunately, are currently available to only a small percentage of professionals.

So, today we can talk about the presence of significant prospects for regional development, local self-government and the unloading of central government, which is possible provided that a number of shortcomings of the existing system are corrected.

In turn, this justifies the relevance of scientific research on this topic and the development of a detailed strategy to ensure the necessary conditions for the effective process of digitalization and, accordingly, the successful and effective completion of the decentralization reform. Today, the development of the regions is one of the key issues for Ukraine, because in the long run it should become the basis for the growth of economic and innovation potential of the state, which is an important factor in "painless" completion of European integration and international competitiveness. This issue is especially relevant in the context of the 2020 local elections, which can become a catalyst for fundamental changes at the local level.

Key words: decentralization, digitalization, local self-government, public administration, administrative services, technologies.

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.32843/ptm2663-5240-2020.19.15>

Балінський В.В.

аспірант кафедри державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми в загальному вигляді. Нині реформа децентралізації є однією з найбільш успішних та масштабних в Україні, проте ефективний та самостійний розвиток регіонів просто неможливий без

цифровізації та використання новітніх технологій, що в нашій країні ускладнюється скудністю фінансово-ресурсного забезпечення та кадровою кризою місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі дослідженню проблем децентралізації та місцевого самоврядування присвячено праці низки вітчизняних та закордонних учених. Серед них варто зазначити роботи Н. Камінської «Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз», С. Серьогіної «Новітній конституційний процес в Україні: питання децентралізації влади», А. Ткачука «Місцеве самоврядування та децентралізація. Законодавство», П. Чернописького «Децентралізація влади в Україні: конституційно-правовий аспект».

Процес діджиталізації досліджено в роботах: «Модернізація публічних фінансів України в умовах діджиталізації» З. Варналій, «Діджиталізація як сучасний механізм управління місцевими фінансами в умовах децентралізації влади» С. Дяченко, «Диджитализация: понятие, предпосылки возникновения и сферы применения» К. Куприн, "Against the Smart City" А. Грінфілд.

Нормативну базу статті становлять: Європейська хартія місцевого самоврядування, закони України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про національну інфраструктуру геопросторових даних», Конституція України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснено аналіз взаємовпливу процесів децентралізації та діджиталізації, досліджено закордонний досвід і український контекст.

Мета статті. Продемонструвати співвідношення процесів децентралізації та діджиталізації, акцентувати увагу на проблемах у цій сфері та потенційних можливостях їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Реформа децентралізації, розпочата 1 квітня 2014 р. із затвердження урядом Концепції реформи децентралізації, активувала зміни не лише в адміністративно-територіальному устрої держави, але й у складі наявних локальних еліт. Так, разом із новоутвореними об'єднаними територіальними громадами (далі – ОТГ), центрами надання адміністративних послуг та електронним документообігом постала необхідність у відповідній підготовці кадрів, яка б відповідала тенденціям сучасних процесів децентралізації та діджиталізації.

Що стосується взаємозв'язку вищезгаданих процесів, то тут варто виходити з їх визна-

чень та мети. Так, під децентралізацією ми розуміємо процес передачі владних повноважень і бюджетних надходжень від центральних органів державної влади до органів місцевого самоврядування. [14, с. 25]

Мета реформи децентралізації полягає в наблизенні влади до громадян та залученні їх до управління державними справами, для чого необхідними умовами є передача владних повноважень органам місцевого самоврядування, усвідомлення самим населенням своїх муніципальних прав, поступове розширення прав територіальних громад, передача більшого обсягу повноважень від центру регіонам та громадам, побудова громадянського суспільства в Україні, модернізація наявних та поява й розвиток нових демократичних інститутів, що здатні ефективно вирішувати місцеві проблеми та якнайкраще забезпечити населення широким спектром публічних послуг. Отже, результат децентралізації – формування якісного самоврядування та розширення самостійності органів місцевого самоврядування.

Для визначення поняття місцевого самоврядування варто звернутись до офіційних документів, а саме Конституції України та Європейської хартії місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування визначається ст. 140 Конституції України як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [9].

Конституцією України закріплюється принцип визнання і гарантування місцевого самоврядування відповідно до ст. 2 Європейської хартії місцевого самоврядування. Це означає, що Україна визнає повну самостійність органів місцевого самоврядування у вирішенні всіх питань місцевого значення [3]. Основною функцією місцевого самоврядування в Україні є забезпечення реальної участі жителів територіальних громад у вирішенні суспільно-державних справ.

Децентралізація покликана забезпечити гарантування безпосередньої участі жителів територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення. Що дозволить підвищити соціально-економічну та політичну активність людини за місцем проживання і сформувати розвинене громадянське суспільство [12, с. 42–43].

Проте такі зміни неможливі без кваліфікованих кадрів, які зможуть їх утілити, та відповідного технічного і технологічного забезпечення. Саме тому особливо актуальним в

цьому контексті виступає процес діджиталізації (цифровізації, цифрової трансформації), який активно намагається впроваджувати наш уряд.

Що ж ми розуміємо під поняттям «діджиталізація» сьогодні? «Процеси діджиталізації створюють безліч переваг, полегшують досягнення цілей та зміцнюють економічну та фінансову безпеку всіх суб'єктів. Але водночас потрібно регулювати та контролювати загрози, які виникають з новими можливостями», – так стверджує вчений С. Варналій [1, с. 328–329].

На думку К. Купріної та Д. Хазанової, «діджиталізація – це способи надання будь-якому різновиду інформації цифрової форми» [15, с. 259]. А. Грінфілд визначає її як процес, що проявляє себе як окрема форма демократії, спосіб активізації соціального капіталу громади, виразу громадської позиції та громадської думки для вирішення наявних потреб територіального розвитку [16].

Діджиталізація нині стала одним із найбільш ефективних чинників зменшення розриву між доступом до можливостей сучасного села та міста. Так, в умовах тотальної урбанізації та «відсталості» усіх наявних у селах та селищах сервісів децентралізація та діджиталізація створюють чудову основу для відродження сільської місцевості і, у перспективі, аграрної сфери України. Згодом ми можемо говорити про перспективу економічного розвитку сільських територій, часткове вирішення проблеми старіння сільського населення та перенаселення міст завдяки активній деурбанізації. Однак для цього необхідно забезпечити ефективну реалізацію реформ та подальшу їх підтримку, що неможливо зробити за відсутності кваліфікованих кадрів.

Зараз із кожним днем усе більше виявляється необхідність у наповненні органів місцевого самоврядування та місцевої влади людьми менеджерського типу, які мали б відповідні навички та могли ефективно працювати з оновленим інструментарієм, який пропонує діджиталізація. Одним із «лакмусових папірців» успішності децентралізації є доступність державних послуг для жителів ОТГ. Отже, упровадження електронного надання більшості державних послуг, яке сформувалося і зараз розвивається в рамках діджиталізації, прямо впливає на підвищення якості реформи децентралізації.

Основною проблемою тут виступає кадрове питання, адже така комбінація реформи та технічного прогресу зумовлює необхідність наявності низки компетенцій: професіоналізму, гнучкості, мобільності, освіченості, технічної грамотності, спроможності працювати з елек-

тронними документами та послугами, спеціалізованих знань. Наявна і до цього в українському місцевому самоврядуванні кадрова криза нині відчувається ще гостріше. Проте сьогодні існує позитивна тенденція перетікання кадрів з інших сфер, що допомагає забезпечити подальшу реалізацію запущених процесів.

Проте нестача кадрів – не єдине проблемне питання на даному етапі реформи децентралізації влади. Викликом став сам масштаб реформи, яка вимагає злагоджених та ефективних дій одразу декількох міністерств: Міністерства освіти та науки, Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я тощо. Також значним проблемним чинником тут стала недосконалість нормативно-правової бази, яка регулює дане питання.

Законодавча база, яка регулює діяльність місцевого самоврядування в Україні, є досить обширною, до неї входять: Конституція України, Європейська хартія місцевого самоврядування, Декларація щодо забезпечення доброго врядування на місцевому і регіональному рівнях, Податковий кодекс, Бюджетний кодекс, Закон України «Про місцеві державні адміністрації», ухвалений у першому читанні проект закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», Закон України «Про співробітництво територіальних громад», Закон України «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг», Закон України «Про засади державної регіональної політики». Проте подекуди все ще наявні нечіткі формулювання, які призводять до виникнення конфліктів між суб'єктами місцевого самоврядування в містах (наприклад, через ухвалення ними різних за змістом рішень). Такі конфлікти призводять до недостатнього або викривленого представлення інтересів жителів громади та їх неповної реалізації. В умовах децентралізації така ситуація є загрозою для успіху реформи.

Нині ми можемо говорити про активну роботу над вдосконаленням законодавчої бази, так, було розроблено низку законопроектів, що регулюють перехід державних земельних ділянок у розпорядження місцевого самоврядування. На особливу увагу заслуговують: Закон № 562–IX від 16 квітня

2020 р., який уповноважив Кабінет Міністрів України визначати адмінцентри і території громад на основі перспективних планів і підготувати законопроекти щодо районів [4], та Закон «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» [7] № 554–ІХ від 13 квітня 2020 р., який покликаний ефективізувати процес управління ресурсами на рівні місцевого самоврядування через створення інфраструктури геопросторових даних, дасть можливість об'єднати інформацію про різні об'єкти інфраструктури, мережі комунікацій та бази даних в одному місці у стандартизованому форматі.

Усі ці пропозиції та зміни мають за мету скорочення «розриву» між центром та периферією – центральними органами влади та керівництвом ОТГ. Це, у свою чергу, дозволить спростити процес упровадження змін на місцях, підвищить ефективність роботи місцевого самоврядування та дозволить швидше розвивати регіони. Отже, громада стає більш незалежною від дій владної верхівки держави і може впроваджувати власну стратегію розвитку. Зазначені чинники є основою для сталого економічного розвитку регіонів, отже, держави загалом.

Наприклад, у держав із найбільш стійкими економіками (Швеція, Норвегія, Данія, Швейцарія, Німеччина й інші) можна визначити такі спільні риси:

- 1) чіткий розподіл ресурсів між державною, регіональною та місцевою владою;
- 2) чіткий розподіл повноважень між державною, регіональною та місцевою владою;
- 3) стимулювання розвитку бізнесу для забезпечення фінансової незалежності громад через отримання ними відсотка від податку на прибуток фізичних та юридичних осіб, які зареєстровані та працюють на їхній території;
- 4) управлінська та фінансова самостійність місцевого самоврядування [10].

Прикладом реалізації таких принципів у практиці інших держав можуть стати: онлайн курси для фермерів від Міністерства сільського господарства Австрії, онлайн- та офлайн-курси застосування інструментів цифрової економіки в Дордоні (французький регіон Нова Аквітанія), залучення інвестиції завдяки створенню діджитал-хабів у різних європейських містах та містечках (що дозволяє залучити інвестиції навіть до найменших та найвіддаленіших населених пунктів) тощо.

Що стосується України, то забезпечення зазначених вище чинників можливе лише за умови попереднього цифрового розвитку територій, що спростить їхню комунікацію із центром та дозволить населенню отримати

безперебійний та швидкий доступ до державних послуг. У цьому напрямі вже сьогодні маємо перші успіхи, прикладами є: проєкт «Dosvit» – платформа для створення сайтів під потреби громади, проєкт «Цифрова громада», який допомагає громадам підвищити свою ефективність щодо обліку й управління активами, проєкт «Е-рішення для громад», що дозволяє громадам-переможницям упроваджувати необхідні ІТ-інструменти, та інші. Так, у рамках програми «U-LEAD з Європою» планується здійснення тотального реформування адмінпослуг, що включатиме: дерегуляцію, діджиталізацію, передачу повноважень місцевим органам самоврядування, створення ЦНАПів та впорядкування оплати адмінпослуг. Це дає нам можливість говорити про активний перебіг процесів діджиталізації, успішну їх інтеграцію в реформу децентралізації влади в Україні та подальшу перспективу їх спільного розвитку.

Звісно, у цьому процесі також є перешкоди, серед яких:

- недосконалість законодавчого забезпечення даних процесів;
- недостатність технічного та фінансового забезпечення регіонів;
- корупція й опір із боку місцевої влади;
- кадрова криза місцевого самоврядування.

Усе вищезгадане дозволяє нам дійти висновку про наявність переліку необхідних чинників, які мають бути забезпечені для реалізації ефективного розвитку громад, як-от:

- підготовка нової генерації кваліфікованих кадрів – поява нових повноважень передбачає зростання попиту на нові компетенції, саме тому активне навчання представників місцевого самоврядування та жителів ОТГ нових навичок, освоєння ними новітніх технологій має стати першочерговим завданням у процесі подальшого впровадження реформи децентралізації;
- просвітницька робота з місцевою владою та громадою загалом – донесення до них інформації про їхні нові можливості, проведення тренінгів для освоєння ними інструментарію, який пропонує децентралізація, мотивація до дій та розвитку – це все має стати обов'язковим етапом для закріплення та покращення результатів реформи, адже прямо вплине на показник її ефективності;
- реформування процесів надання адміністративних послуг і ухвалення управлінських рішень із використанням тенденцій діджиталізації для зменшення наявних негативних аспектів та побудови прозорої моделі відносин влади із громадами;

– підвищення рівня політичної культури українців завдяки залученню більшої кількості громадян до процесів вироблення й ухвалення рішень, керування громадою, розвиток кадрового потенціалу та, як наслідок, формування нової політичної еліти з необхідними знаннями та навичками.

Також, з огляду на те, що жителі територіальних громад, які сплачують податки, повинні мати важелі контролю за їх використанням, на окрему увагу заслуговує розвиток системи місцевих фінансів. Процес формування місцевого бюджету відбувається за участю виконавчих органів, які контролюють розроблення кошторису витрат та прогнозування доходної частини бюджету, та представницьких органів, які забезпечують затвердження місцевого бюджету [2, с. 127]. Звісно, місцевий бюджет має відповідати потребам громади, реалізувати суспільні запити, що висувуються населенням. Але це не завжди так, із чого постають питання:

1. Утворенням спроможних територіальних громад.

2. Доступ ОТГ до процесу перерозподілу фінансових ресурсів:

2.1. Закупівлі;

2.2. Планування бюджету;

2.3. Контроль бюджету [2, с. 127].

Нині в Україні існує ціла низка інструментів для підвищення рівня прозорості перерозподілу фінансів, серед яких ProZorro, DoZorro, E-data, хоч останні платформи і дають громаді доступ лише до інформації про виконання місцевого бюджету та проведення закупівель, фактично, вони надають інформацію лише про кількісні показники й абсолютно не відображають якісні.

Отже, ми можемо зробити висновок про недостатню реалізацію механізму діджиталізації у процесі управління місцевими фінансами, що є перешкодою для ефективної реалізації реформи децентралізації влади в Україні.

Про таку закономірність говорить і С. Дяченко, який стверджує: «Існуючі на сьогодні програмні можливості діджиталізації як механізму управління місцевими фінансами потребують значного розширення з метою більш ефективного виконання відповідних завдань у частині громадського контролю за використанням коштів місцевих бюджетів. Діджиталізація у сфері місцевих фінансів демонструє необхідність запровадження важливого тренду – переходу від громадського контролю до громадської ініціативи» [2, с. 130–131].

Отже, опрацьована тема є вкрай актуальною для України. Передусім через необхідність

розвитку такої системи місцевого самоврядування, яка дозволить ефективно вирішувати питання місцевого значення, розвантажити центральну владу та забезпечити гідний рівень життя для жителів громад, їхній реальний вплив на ухвалення рішень, що стосуються території їхнього проживання. Чудовою і своєчасною можливістю для реалізації зазначених вище завдань стала реформа децентралізації. За відповідного, ефективного та швидкого подальшого впровадження даної реформи, з урахуванням усіх загроз та рекомендацій, Україна може отримати систему місцевого самоврядування, яка справді працюватиме, сильне громадянське суспільство та заможні територіальні громади.

Зараз система місцевого самоврядування в Україні перебуває не у кращому стані, вона ще не цілком відновилась після тривалого періоду обмеження повноважень і диктату центральної влади. Проте активний перебіг процесу діджиталізації та реформи децентралізації, підвищення активності громадянського суспільства, зростання кількості місцевих ініціатив та згуртування громад, які спостерігаються в Україні протягом останніх років, створюють чудові умови для подальшого розвитку місцевого самоврядування і перетворення його на потужного політичного суб'єкта. Згадані вище зміни можуть справді підвищити ефективність функціонування всієї системи місцевого самоврядування в Україні.

Висновки. На основі викладеного вище матеріалу ми можемо дійти висновку, що на сучасному етапі впровадження реформи децентралізації має йти нерозривно із процесами діджиталізації на всіх рівнях та в усіх сферах. Основними проблемами, які потребують нагального вирішення, виступають:

– кадрова криза місцевого самоврядування і необхідність перекваліфікації старих кадрів відповідно до нових компетенцій;

– удосконалення системи надання адміністративних послуг та цифровізація більшості цих процесів для створення ефективної взаємодії між ОТГ і центральною владою, розвиток громадської ініціативи в питанні реалізації місцевих фінансів;

– недосконалість законодавчого забезпечення процесів діджиталізації в контексті децентралізації, необхідність розширення чинної законодавчої бази;

– недостатність технічного та фінансового забезпечення регіонів через невміння місцевої влади реалізувати потенціал ОТГ та інтегрувати у свою діяльність новітні технології;

– корупція й опір із боку місцевої влади, що гальмують процеси розвитку на всіх рівнях.

Усі наведені вище позиції мають бути враховані для ефективного завершення реформи децентралізації, щоб у результаті ми отримали не лише новий адміністративно-територіальний устрій та перерозподіл повноважень, але і сильні громади з відповідними кадрами, інструментами та можливостями для реалізації їхнього потенціалу. А це просто неможливо без відходу від застарілих «схем» та в разі ігнорування новітніх технологій. Нині Україна переживає справжній розквіт діджиталізації, проте ще багато необхідно зробити, щоб наша система місцевого самоврядування стала потужною, незалежною та сучасною, а регіони стали стрімко розвиватись.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варналій З. Модернізація публічних фінансів України в умовах діджиталізації. *Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки*: збірник тез Податкового конгресу, м. Ірпінь, 12 грудня 2019 р. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. С. 328–329
2. Дяченко С. Діджиталізація як сучасний механізм управління місцевими фінансами в умовах децентралізації влади. *Інвестиції : практика та досвід*. С. 126–131. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/15-16_2020/23.pdf.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування від 3 квітня 2015 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 16.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20#Text>.
5. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
7. Про національну інфраструктуру геопросторових даних : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 13.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20>.
8. Камінська Н. Місцеве самоврядування : теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Київ : КНТ, 2010. 230 с.
9. Конституція України від 21 лютого 2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page3>.
10. Децентралізація : офіційний портал. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/2917>.
11. Проект закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) від 1 липня 2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812.
12. Серьогіна С. Всеукраїнський форум учених правознавців «Новітній конституційний процес в Україні: питання децентралізації влади». *Право* : вісник. Додаток до журналу «Право України». Київ : Ін Юре, 2015. 43 с. С. 42–43.
13. Ткачук А. Місцеве самоврядування та децентралізація. *Законодавство : навчальний модуль*. Київ : ІКЦ «Легальний статус», 2016. URL: <http://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Miscevesamovryaduvannya.pdf>.
14. Чернописький П. Децентралізація влади в Україні : конституційно-правовий аспект. Харків, 2018. 235 с.
15. Куприна К. Диджитализация : понятие, предпосылки возникновения и сферы применения. *Вестник научных конференций. Качество информационных услуг* : по материалам Международной научно-практической конференции, 31 мая 2016 г., Тамбов. 2016. № 5–5 (9). С. 259–262.
16. Greenfield A. *Against the Smart City*. London : Verso, 2013. 147 p.